

ผลกระทบและการรับมือต่อการแพร่ระบาดโควิด-19 (ระลอก 1) ของครัวเรือน**เกษตรกร กรณีศึกษา บ้านโนนศิลา ตำบลแว้งน้อย อำเภอแว้งน้อย****จังหวัดขอนแก่น****IMPACTS AND COPING STRATEGIES ON COVID-19 PANDEMIC (FIRST WAVE)****OF AGRICULTURAL HOUSEHOLDS : A CASE STUDY IN NONSILA VILLAGE,****WAENG NOI SUB-DISTRICT, WAENG NOI DISTRICT,****KHON KAEN PROVINCE****เพชรพริ้ง แพงคำรักษ์ และ สุกัลยา เชิญขวัญ*****Phetpring Paengkumruk and Sukanlaya Choenkwan***

สาขาส่งเสริมการเกษตรและเกษตรเชิงระบบ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Department of Agricultural extension and Agricultural system, Faculty of Agriculture,

Khon Kaen University

Received: 23 April 2021

Accepted: 16 September 2021

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาผลกระทบของการระบาดเชื้อโควิด-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกร และ 2) เพื่อศึกษาวิธีการรับมือของครัวเรือนเกษตรกรต่อผลกระทบจากการระบาดโควิด-19 การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ ครัวเรือนเกษตรกร บ้านโนนศิลา ตำบลแว้งน้อย อำเภอแว้งน้อย จังหวัดขอนแก่น ที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกรไว้กับกรมส่งเสริมการเกษตร ปี 2563 ขนาดตัวอย่างในการศึกษาเท่ากับ 82 ครัวเรือน เก็บรวบรวมข้อมูลในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2563 โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วย สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัย พบว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรมีความหลากหลาย โดยรายได้ส่วนใหญ่มาจากนอกภาคการเกษตรคิดเป็น

* ผู้ประสานงาน: สุกัลยา เชิญขวัญ

อีเมล: Sukanl@kku.ac.th

ร้อยละ 67.9 ของรายได้ครัวเรือนทั้งหมด ผลผลิตทางการเกษตรไม่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของโควิด-19 มากนัก เนื่องจากอยู่นอกฤดูกาลเพาะปลูก มีเพียงเกษตรกรผู้ปลูกแคนตาลูปและเมลอน ร้อยละ 9.7 ที่ได้รับผลกระทบ เนื่องจากอยู่ในช่วงการเก็บเกี่ยวและจำหน่ายรายได้นอกภาคเกษตรลดลง เนื่องจาก การปิดโรงงาน แนวทางการรับมือของเกษตรกรกรส่วนใหญ่ต่อการแพร่ระบาดของโควิด-19 ได้แก่ เอาเงินเก็บออกมาใช้ (ร้อยละ 62.2) ปลูกพืชสวนครัวเพื่อบริโภค (ร้อยละ 65.9) การเว้นระยะห่างทางสังคมเมื่อมีกิจกรรมในชุมชน (ร้อยละ 100) และสวมหน้ากากอนามัยทุกครั้งเมื่อออกจากบ้านและเข้าที่ชุมชน (ร้อยละ 100)

คำสำคัญ: การปรับตัว, การรับมือ, รายได้นอกภาคเกษตร, เกษตรกรรายย่อย

Abstract

This research aimed 1) to study the impacts of the COVID-19 outbreak on agricultural households and 2) to study the coping strategies of agricultural households on the impacts of the COVID-19 outbreak. This is quantitative research. The population was Ban Non Sila agricultural households, Waeng Noi Sub-district, Waeng Noi District, Khon Kaen Province. The sample size was 82 households. Data were collected in August 2020 by using structured interviews. The statistics used for data analysis were percentage, mean and standard deviation. The results showed that the economic activities of the agricultural households were diverse. Most of the income comes from non-agricultural sector, accounting for 67.9 percent of the total household income. Agricultural production was not much affected by the COVID-19 outbreak because it was out of the growing season. Only 9.7 percent of cantaloupe and melon farmers were affected because it is in the harvesting and distributing periods. Non-agricultural income decreased due to factory closures. Most farmers' countermeasures against the COVID-19 pandemic by taking saving money (62.2 percentage), growing vegetables for household consumption (65.9 percentage), applying social distancing measures when engaging in community activities (100

percentage), and wearing a mask every time when leaving home and entering the community (100 percentage).

Keywords: adaptation, coping strategies, non-agricultural income, small-scale farmer

บทนำ

การแพร่ระบาดของโรคติดต่อเชื้อโคโรนาไวรัส 2019 (Corona Virus Disease 2019) หรือ โควิด-19 (COVID -19) ที่แพร่กระจายสู่ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจของแต่ละประเทศในทุกด้านทั้งในด้านเกษตรอุตสาหกรรม ท่องเที่ยว และบริการ รวมทั้งสภาพสังคมและความเป็นอยู่ของประชาชนในประเทศต่าง ๆ เช่น การมีงานทำ ความขาดแคลนอาหาร รายได้ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในประเทศ และระบบสาธารณสุขของแต่ละประเทศ (คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์วุฒิสภา, 2563)

สำหรับประเทศไทย เริ่มมีการระบาดของโควิด-19 ตั้งแต่เดือนมกราคม 2563 และมีการขยายตัวของผู้ติดเชื้อเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (กรมควบคุมโรค, 2564) จากการแพร่ระบาดของโควิด-19 และมาตรการปิดเมือง (Lockdown) จากภาครัฐ การเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) มาตรการด้านสาธารณสุขและการปฏิบัติตามมาตรการต่าง ๆ เพื่อป้องกันการระบาดของโควิด-19 จึงส่งผลให้ไม่มีจำนวนนักท่องเที่ยวต่างประเทศเดินทางเข้ามายังประเทศไทย และกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งภาคการผลิตและบริการต่าง ๆ ต้องหยุดชะงักลง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ลดลงทำให้แรงงานบางส่วนถูกเลิกจ้างหรือถูกลดเงินเดือน ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพอิสระสูญเสียรายได้จากอุปสงค์ที่ลดลง ทำให้รายได้ลดลง (จิตเกษมพรประพันธ์ และคณะ, ม.ป.ป.)

ประเทศไทยมีครัวเรือนเกษตรกรประมาณ 7.3 ล้านครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 27.75 ของครัวเรือนทั้งหมดในประเทศ (มณฑล กปิลกาญจน์ และคณะ, ม.ป.ป.; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563) ครัวเรือนเกษตรกรไทยประกอบไปด้วยแรงงานนอกภาคเกษตร 9.58 ล้านคน โดยมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 6.94 ล้านคน ครัวเรือนเกษตรกรต้องพึ่งพารายได้นอกภาคการเกษตรอย่างมากนอกเหนือจากการทำนา โดยเฉลี่ยรายได้นอกภาคการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 80 ของรายได้ครัวเรือนทั้งหมด โดยร้อยละ 60 ของครัวเรือน

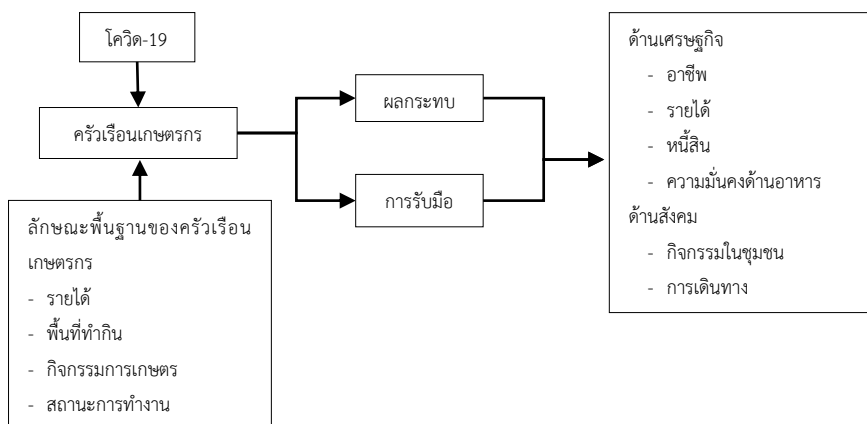
พึงพิงรายได้นอกภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครัวเรือนที่ไม่เข้าถึงชลประทาน นอกจากนี้มากกว่าร้อยละ 40 ของครัวเรือนที่พึ่งพาการส่งเงินจากแรงงานนอกภาคเกษตรที่ทำงานอยู่ต่างจังหวัด (โสธรศรี จันทรรัตน์ และคณะ, 2563)

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาผลกระทบและวิธีการรับมือจากการแพร่ระบาดของโควิด-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกร ในพื้นที่บ้านโนนศิลา ตำบลแวงน้อย อำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นพื้นที่แหล่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการพึ่งพิงรายได้นอกภาคเกษตรสูง โดยประชากรบางส่วนในหมู่บ้านอพยพไปทำงานที่ต่างจังหวัด และมีประชากรบางส่วนที่หลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเดินทางไปทำงานนอกพื้นที่ นอกจากนี้ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 ในพื้นที่มีผลผลิตทางการเกษตรที่อยู่ในช่วงการเก็บเกี่ยวและกำลังออกผลได้แก่ แคนตาลูป เมล่อน ฟักทอง และพืชผัก ซึ่งอาจได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโควิด-19 โดยการวิจัยครั้งนี้ ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในช่วงเดือนสิงหาคม 2563 ซึ่งเป็นการระบาดของโควิด-19 ในระลอก 1

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาผลกระทบของการระบาดของโควิด-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกร
2. เพื่อศึกษาวิธีการรับมือของครัวเรือนเกษตรกรกับการระบาดของโควิด-19

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ ครั้วเรือนเกษตรกรบ้านโนนศิลา ตำบลแวงน้อย อำเภอน้ำหนาว จังหวัดขอนแก่น ที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกรไว้กับกรมส่งเสริมการเกษตร ในปีการผลิต 2563/2564 จำนวน 103 ครั้วเรือน (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2563) คำนวณหาขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของทาโร่ ยามาเน่ (Yamane, 1967) ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้เท่ากับ 82 ครั้วเรือน และคัดเลือกตัวอย่างในการสัมภาษณ์โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (simple random sampling)

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structured interview guide) ตรวจสอบคุณภาพของแบบสอบถามโดยผู้ทรงที่มีความเชี่ยวชาญ ได้ค่าเฉลี่ยของดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 0.85 แบบสัมภาษณ์ ประกอบด้วย 4 ส่วน ดังนี้

ส่วน 1 ข้อมูลพื้นฐานครั้วเรือนเกษตรกร ประกอบด้วย จำนวนสมาชิกในครั้วเรือน ขนาดพื้นที่ จำนวนรายได้และแหล่งรายได้ ภาระหนี้สินและแหล่งเงินกู้

ส่วนที่ 2 ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อผลกระทบของการระบาดของโควิด-19 ต่อครั้วเรือนเกษตรกร แบ่งออกเป็น ด้านต่างๆ ดังนี้ การผลิตทางการเกษตร การตลาดทางการเกษตร อาชีพนอกภาคการเกษตร รายได้-รายจ่ายในครั้วเรือน หนี้สินครั้วเรือนและด้านสังคม ลักษณะคำถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 3 ระดับ ประกอบด้วย ไม่มีผลกระทบ = 1, มีผลกระทบน้อย = 2, มีผลกระทบมาก = 3

ส่วนที่ 3 การรับมือของเกษตรกรต่อการระบาดของโควิด-19 แบ่งออกเป็น ด้านต่างๆ ดังนี้ การผลิตทางการเกษตร การตลาดทางการเกษตร อาชีพนอกภาคการเกษตร รายได้-รายจ่ายในครั้วเรือน หนี้สินครั้วเรือนและด้านสังคม ลักษณะคำถามเป็นแบบปลายปิด ให้เลือกตอบเกี่ยวกับการปฏิบัติ ได้แก่ ใช่ หรือ ไม่ใช่ (ณัฐภรณ์ หลาวทอง, 2559)

ส่วนที่ 4 การได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐและความต้องการความช่วยเหลือด้านอื่นๆ ลักษณะเป็นคำถามปลายปิดให้เลือกตอบเกี่ยวกับการเข้าถึงโครงการต่างๆ ได้แก่ ได้รับหรือไม่ได้รับ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ในเดือนสิงหาคม 2563 ในช่วงเวลาที่สถานการณ์การระบาดโควิด-19 ระลอก 1 เริ่มชะลอตัว โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการป้องกันการแพร่ระบาดของเชื้อ โดยใช้มาตรการเว้นระยะห่างระหว่างการสัมภาษณ์ และสวมหน้ากากตลอดการสัมภาษณ์

4. วิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)

การวิเคราะห์ความคิดเห็นเกี่ยวกับผลกระทบของการแพร่ระบาดโควิด-19 ต่อครัวเรือน ใช้ค่าเฉลี่ย และแปลความโดยใช้เกณฑ์ค่าเฉลี่ยดังนี้ 1) ระหว่าง 2.34-3.00 หมายถึง ผลกระทบมาก 2) ระหว่าง 1.67-2.33 หมายถึง มีผลกระทบน้อย และ 3) ระหว่าง 1.00-1.66 หมายถึง ไม่มีผลกระทบ (ละเอียด ศิลาน้อย และกันทิมาลย์ จินดาประเสริฐ, 2562)

สรุปผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นฐานครัวเรือนเกษตรกร หมู่บ้านโนนศิลา ตำบลแวงน้อย อำเภอน้อย จังหวัดขอนแก่น

ตารางที่ 1 กิจกรรมทางการเกษตรของครัวเรือนเกษตรกรหมู่บ้านโนนศิลา (n = 82)

กิจกรรม	ครัวเรือนเกษตรกร				วัตถุประสงค์การปลูก/การเลี้ยง					
	จำนวน	ร้อยละ	พื้นที่เฉลี่ย (ไร่)	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน	กินอย่างเดียว		ขายอย่างเดียว		กินและขาย	
					จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ข้าว	76	92.7	9.9	5.13	58	76.3	1	1.3	17	22.4
มันสำปะหลัง	11	13.4	6.2	4.06	-	-	11	100	-	-
ยูคาลิปตัส	1	1.2	5		-	-	1	100	-	-
ไม้ยืนต้น	5	6.1	3.5	5.3	2	40.0	2	40	1	20.0
แคนตาลูป/เมล่อน	8	9.7	3.9	2.95	-	-	7	87	1	12.5
พืชผักสวนครัว	9	11.0	0.8	1.01	7	77.8	-	-	2	22.2
ประมง	6	7.3	918.8	2009.20	2	33.3	1	16.7	3	50.0
เลี้ยงกระบือ	2	2.4	101.	140.00	-	-	2	100	-	-
เลี้ยงโค	35	42.7	5.9	5.41	1	2.9	-	-	34	97.1

ตารางที่ 2 แหล่งรายได้และรายได้นอกภาคการเกษตรของครัวเรือนเกษตร (n = 74)

แหล่งรายได้นอกภาคเกษตร	ครัวเรือนเกษตรกร		รายได้ต่อไป (บาท)			
	จำนวน	ร้อยละ	ค่าเฉลี่ย	S.D.	ค่าสูงสุด	ต่ำสุด
รับจ้างนอกภาคการเกษตร						
รับจ้างรายเดือน	11	13.4	47,263	27,530	105,60	10,000
รับจ้างรายวัน	23	28.5	45,191	54,322	240,00	1,200
ธุรกิจส่วนตัว						
ทอผ้า	5	6.1	8,880	2,744	13,400	7,000
ค้าขาย	8	9.7	96,374	123,51	360,00	1,000
การส่งเงินกลับบ้านจากสมาชิกในครอบครัว (Remittance)						
ต่างจังหวัด	22	26.8	46,431	38,267	120,00	1,500
ต่างประเทศ	9	11.0	125,57	165,06	540,00	7,200
สวัสดิการของรัฐ						
เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ	31	37.8	8,567	2,863	18,000	7,200

ขนาดครัวเรือนเกษตรกรหมู่บ้านโนนศิลา มีขนาดเฉลี่ย 4.1 คน มีแรงงานทางการเกษตรเฉลี่ย 2 คน ขนาดพื้นที่ทำกินเฉลี่ย 11.8 ไร่ ต่อครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 90.2 มีแหล่งรายได้ทั้งจากภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร และมีเพียงร้อยละ 9.8 เท่านั้นที่มีรายได้จากภาคเกษตรเพียงอย่างเดียว

รายได้จากภาคการเกษตร ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง ผัก แคนตาลูป (ตารางที่ 1) และรายได้จากนอกภาคการเกษตร ได้แก่ ข้าราชการ ทำงานโรงงานหรือบริษัท ห้างร้านต่างๆ งานรับจ้างทั่วไป เช่น รับจ้างก่อสร้างที่ได้รับรายได้รายวัน ค้าขาย เช่น ขายของชำ เปิดร้านขายอาหาร การทำหัตถกรรมในครัวเรือน เช่น การทอผ้า และรายได้จากการส่งเงินกลับบ้านจากสมาชิกในครอบครัวที่ทำงานอยู่ต่างจังหวัด เช่น กรุงเทพมหานคร และชลบุรี หรือต่างประเทศ ได้แก่ ไต้หวัน เกาหลี เวียดนาม และอิสราเอล และสุดท้ายคือ รายได้จากเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ จากการสำรวจจำนวนรายได้ต่อปี พ.ศ. 2562 พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 94,918 บาทต่อครัวเรือน โดยแบ่งเป็นรายได้จากภาคการเกษตร 30,516 บาท ต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 32.1 ของรายได้ทั้งหมด และรายได้จากนอกภาคการเกษตร 64,402 บาท หรือคิดเป็นร้อยละ 67.9 ของรายได้รวม ครัวเรือนส่วนใหญ่

ร้อยละ 65.9 มีภาระหนี้สิน โดยมีแหล่งเงินกู้หลัก ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน (ร้อยละ 77.8) และ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ร้อยละ 66.7) รายละเอียดแหล่งรายได้และรายได้ นอกภาคการเกษตรของครัวเรือนเกษตร ซึ่งมีครัวเรือนเกษตรกร 74 ครัวเรือน ที่มีรายได้นอกภาคการเกษตร แสดงในตารางที่ 2

2. ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อผลกระทบของการระบาดของโควิด-19 ต่อกิจกรรมในครัวเรือนและการดำรงชีวิต

ดำเนินการศึกษาในด้านต่างๆ ได้แก่ การผลิตทางการเกษตร การตลาดทางการเกษตร อาชีพนอกภาคการเกษตร รายได้และรายจ่ายในครัวเรือน หนี้สินครัวเรือน และด้านสังคม รายละเอียดผลการศึกษา แสดงในตารางที่ 3

โดยภาพรวมเกษตรกร ระบุว่า มีผลกระทบในระดับน้อย อย่างไรก็ตาม ประมาณหนึ่งในสี่ของครัวเรือน (ร้อยละ 24.4) ระบุว่า ได้รับผลกระทบมาก และเมื่อพิจารณารายประเด็น พบว่า ประเด็นที่เกษตรกรมากกว่า ร้อยละ 25 ที่ระบุว่า มีผลกระทบในระดับมาก พบ 6 ประเด็น ได้แก่ รายได้ครัวเรือนลดลง (ร้อยละ 54.9) รายจ่ายเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากต้องซื้อกลุ่มผลิตภัณฑ์เพื่อทำความสะอาดและป้องกันเชื้อโรคอื่นๆ (ร้อยละ 32.9) เงินออมของครอบครัวลดลง (ร้อยละ 29.3) การพบปะพูดคุยกับเพื่อนบ้านลดลง (ร้อยละ 26.8) การร่วมกิจกรรมชุมชน (งานบุญ งานศพ และงานประเพณี) น้อยลง (ร้อยละ 34.1) และการเดินทางลดลงและไม่สะดวกในการเดินทาง (ร้อยละ 26.8)

นอกจากนี้เกษตรกร ระบุว่า ไม่มีผลกระทบในประเด็นการผลิตทางการเกษตร ได้แก่ ค่าเมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้น ค่าปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น และค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น ประเด็นการตลาดทางการเกษตร ได้แก่ ผลผลิตสินค้าเกษตรมีราคาสูงขึ้น ผู้รับผลผลิตไปจำหน่ายให้กับผู้บริโภคลดลง (พ.ร.ก. ฉุกเฉิน ห้ามเดินทางข้ามพื้นที่ตอนกลางคืน) และไม่มีแหล่งจำหน่ายสินค้าเกษตร เนื่องจากช่วงเวลากการระบาดของโรค อยู่นอกฤดูกาลผลิต จึงไม่ได้รับผลกระทบดังกล่าว ประเด็นอาชีพนอกภาคการเกษตร ได้แก่ ต้องปรับเปลี่ยนอาชีพชั่วคราว บริษัทเลิกจ้าง และบริษัทลดเวลาทำงาน เนื่องจากสมาชิกครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ที่ทำงานต่างจังหวัดและต่างประเทศ ยังคงทำงานและประคับประคองครอบครัวได้อยู่ ในประเด็นหนี้สินครัวเรือน ได้แก่ ครัวเรือนมีหนี้สินเพิ่มขึ้น มีการกู้มาใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น และไม่สามารถชำระหนี้สินตามงวดได้ เกษตรกรส่วนใหญ่ระบุว่าไม่มีผลกระทบเนื่องจาก รายได้ที่ได้รับยังเพียงพอต่อการดูแลสมาชิกในครัวเรือน และประเด็นสุดท้ายคือ

ด้านสังคม ได้แก่ สมาชิกในครัวเรือนที่ไปทำงานต่างถิ่น มีการเดินทางกลับภูมิลำเนา เกษตรกรระบุว่าไม่มีผลกระทบ เนื่องจากบางครัวเรือนไม่ได้เดินทางกลับบ้าน ส่วนในครัวเรือนที่มีสมาชิกเดินทางกลับก็มีสถานที่กักตัวที่แปลงนา และสมาชิกในชุมชนก็ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามมาตรการเว้นระยะห่างทางสังคม

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจากผลการศึกษาโดยส่วนใหญ่เกษตรกรระบุว่า ไม่มีผลกระทบ แต่มีเกษตรกรบางคน ระบุว่า ได้รับผลกระทบจาก การเพิ่มขึ้นของราคาต้นทุนปัจจัยการผลิตทางการเกษตร เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และสารกำจัดวัชพืช โดยเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือเกษตรกรที่ปลูกพืชในช่วงที่มีการระบาด ได้แก่ แคนตาลูป มันสำปะหลัง ฟักทอง และถั่วลิสง ต้นทุนปัจจัยการผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้น เช่น ปกติราคาเมล็ดพันธุ์แคนตาลูปอยู่ที่ประมาณ 400 บาทต่อกระป๋อง แต่ในช่วงการระบาดของโควิด-19 ราคาเพิ่มขึ้นเป็น 450 บาทต่อกระป๋อง ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และสารเคมีกำจัดวัชพืช มีราคาแพงกว่าในสถานการณ์ปกติ เกษตรกรบางส่วนได้รับผลกระทบจากการปิดตลาดค้าส่ง ไม่สามารถนำผลผลิตไปขายได้ และพ่อค้าคนกลางไม่เข้ามารับซื้อผลผลิตในพื้นที่ โดยปกติ แคนตาลูปและเมลอนจะขายผ่านพ่อค้าคนกลางที่มาที่รับซื้อผลผลิตด้วยตนเองที่แปลง แต่ในช่วงการแพร่ระบาด ไม่มีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อ เกษตรกรรายหนึ่งกล่าวว่า ปลูกแคนตาลูป 5 ไร่ ซึ่งปกติสร้างรายได้ประมาณ 300,000 บาทต่อปี แต่เนื่องจากไม่มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ จึงต้องขายเองในหมู่บ้าน ผลผลิตมากกว่าครึ่งเน่าเสีย ทำให้ปีนี้รายได้จาก แคนตาลูปลดลงเหลือเพียง 20,000 บาท อย่างไรก็ตามมีเกษตรกรปลูกแคนตาลูปบางรายที่สามารถขายผลผลิตได้ในราคาที่สูงขึ้น โดยเปลี่ยนช่องทางการขายเป็นออนไลน์ผ่านเฟซบุ๊ก ร่วมกับการรณรงค์ของกรมส่งเสริมการเกษตร ภายใต้ชื่อ “ซื้อสินค้าเกษตรไทย เกษตรกรอยู่ได้ ประเทศไทยอยู่รอด” ซึ่งช่วยให้เกษตรกรสามารถประชาสัมพันธ์ผลผลิต ผลิตภัณฑ์ และขายทางออนไลน์ได้

นอกจากนั้น เกษตรกรบางราย กล่าวว่า ในช่วงการระบาดของโควิด-19 และการมีมาตรการปิดเมืองเพื่อป้องกันการระบาดของเชื้อโรคในเดือนเมษายน 2563 สมาชิกในชุมชนที่ทำงานในต่างจังหวัด เดินทางกลับภูมิลำเนา เนื่องจาก โรงงานปิดตัวลง ห้างสรรพสินค้าปิด การปรับลดพนักงาน ไม่สามารถทำอาชีพค้าขายได้ และหมอนวดแผนไทยให้บริการได้จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการหมู่บ้าน ระบุว่า มีสมาชิกในหมู่บ้านจำนวน 25 คน เดินทางกลับมาที่หมู่บ้าน โดยมี 1 คน เดินทางกลับมาจากต่างประเทศ ตัวอย่างเช่นครัวเรือนหนึ่งมี

สมาชิกที่ทำงานในห้างสรรพสินค้าโลตัสในขอนแก่นถูกปลดออกเนื่องจาก บริษัท จำเป็นต้องลดค่าใช้จ่ายโดยการตัดพนักงานออก ปัจจุบันเปลี่ยนอาชีพมาเป็นทาบแร่ผ้าใบกันสาดเพื่อหารายได้ยังชีพและมีค่าผ่อนรถต้องรับผิดชอบ และงานขับรถรับส่งนักเรียนซึ่งปกติจะมีรายได้ประมาณ 9,000 บาทต่อเดือน แต่ในสถานการณ์ การแพร่ระบาดของโควิด-19 โรงเรียนปิด ทำให้คนขับเสียรายได้ รายได้จึงลดลงเหลือ 4,500 บาทต่อเดือน

ตารางที่ 3 ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อผลกระทบของการแพร่ระบาดโรค COVID-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกร (n = 82)

ประเด็น	ร้อยละของครัวเรือนเกษตรกร			ค่าเฉลี่ย ¹	S.D.	ระดับผลกระทบ ²
	ผลกระทบมาก	ผลกระทบน้อย	ไม่มีผลกระทบ			
1. การผลิตทางการเกษตร						
1) ค่าเมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้น	13.4	17.1	69.5	1.43	0.72	ไม่มี
2) ค่าปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น	17.1	22.0	61.0	1.56	0.77	ไม่มี
3) ค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น	11.0	14.6	74.4	1.36	0.67	ไม่มี
2. การตลาดทางการเกษตร						
1) ผลผลิตสินค้าเกษตรมีราคาสูงขึ้น	11.0	15.9	73.2	1.37	0.67	ไม่มี
2) ผู้รับผลผลิตไปจำหน่ายให้กับผู้บริโภค ลดลง (พ.ร.ก. ฉุกเฉิน ห้ามเดินทางข้ามพื้นที่ ตอนกลางคืน)	2.4	17.1	80.5	1.21	0.47	ไม่มี
3) ไม่มีแหล่งจำหน่ายสินค้าเกษตร	12.2	14.6	73.2	1.39	0.69	ไม่มี
3. อาชีพนอกภาคการเกษตร						
1) ต้องปรับเปลี่ยนอาชีพชั่วคราว	1.2	12.2	86.6	1.14	0.38	ไม่มี
2) บริษัทเลิกจ้าง	3.7	8.5	87.8	1.15	0.45	ไม่มี
3) บริษัทลดเวลาทำงาน	12.2	13.4	74.4	1.37	0.69	ไม่มี
4. รายได้-รายจ่ายในครัวเรือน						
1) รายได้ในครัวเรือนลดลง	54.9	18.3	26.8	2.28	0.86	น้อย
2) รายจ่ายเพิ่มขึ้น เนื่องจาก ต้องซื้อกลุ่ม ผลิตภัณฑ์เพื่อความสะอาดและป้องกันเชื้อ โรคอื่นๆ	32.9	25.6	41.5	1.91	0.86	น้อย
3) เงินออมของครอบครัวลดลง	29.3	24.4	46.3	1.82	0.85	น้อย
5. หนี้สินครัวเรือน						
1) ครัวเรือนมีหนี้สินเพิ่มขึ้น	17.1	11.0	72.0	1.45	0.77	ไม่มี
2) มีการกู้ยืมใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น	9.8	14.6	75.6	1.34	0.65	ไม่มี
3) ไม่สามารถชำระหนี้สินตามงวดได้	6.1	9.8	84.1	1.21	0.54	ไม่มี

ตารางที่ 3 ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อผลกระทบของการแพร่ระบาดของโรค COVID-19
ต่อครัวเรือนเกษตรกร (n = 82) (ต่อ)

ประเด็น	ร้อยละของครัวเรือนเกษตรกร			ค่าเฉลี่ย ¹	S.D.	ระดับผลกระทบ ²
	ผลกระทบ มาก	ผลกระทบ น้อย	ไม่มี ผลกระทบ			
6. ด้านสังคม						
1) สมาชิกในครัวเรือนที่ไปทำงานต่างถิ่น มีการเดินทางกลับภูมิลำเนา	8.5	12.2	79.3	1.29	0.61	ไม่มี
2) การพบปะพูดคุยกับเพื่อนบ้านน้อยลง	26.8	37.8	35.4	1.91	0.78	น้อย
3) การเข้ากิจกรรมชุมชน(งานบุญ งานศพ งานประเพณี) น้อยลง	34.1	39.0	26.8	2.07	0.78	น้อย
4) การเดินทางลดลง หรือไม่สะดวกในการเดินทาง	26.8	41.5	31.7	1.95	0.76	น้อย
ภาพรวมผลกระทบการแพร่ระบาดโรค COVID-19 ต่อครัวเรือนของท่าน	24.4	52.4	23.2	2.28	0.83	น้อย

หมายเหตุ: ¹ ค่าเฉลี่ยคำนวณจากระดับผลกระทบของการแพร่ระบาด COVID-19 ต่อครัวเรือน ดังนี้ ระดับไม่มีผลกระทบ = 1, ระดับมีผลกระทบน้อย = 2, มีผลกระทบมาก = 3

² การแปลความหมาย ให้เกณฑ์ ดังนี้

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 2.34 - 3.00 ถือว่า มีผลกระทบมาก

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.67 - 2.33 ถือว่า มีผลกระทบน้อย

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.00 - 1.66 ถือว่า ไม่มีผลกระทบ

3. การรับมือการแพร่ระบาดของโรค COVID-19 ของเกษตรกร

ผลการสำรวจ แนวทางการรับมือการระบาดของโควิด-19 ของเกษตรกร รายละเอียดแสดงไว้ในตารางที่ 4 พบว่า แนวทางที่เกษตรกรกรส่วนใหญ่ใช้ (มากกว่าร้อยละ 50 ของครัวเรือน) ได้แก่ ใช้เมล็ดพันธุ์จากปีที่แล้วแทนการซื้อเมล็ดพันธุ์ (ร้อยละ 70.7) เอาเงินเก็บออกมาใช้ (ร้อยละ 62.2) ลดรายจ่ายในครัวเรือนที่ไม่จำเป็น (ร้อยละ 58.5) ปลูกพืชสวนครัวเพื่อบริโภค เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน (ร้อยละ 65.9) ใช้สิทธิตามมาตรการการช่วยเหลือของรัฐบาล (ร้อยละ 57.3) ปฏิบัติตามมาตรการการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social distancing) เมื่อมีกิจกรรมในชุมชน (งานบุญ งานศพ และงานพิธีอื่นๆ) (ร้อยละ 100) สวมหน้ากาก

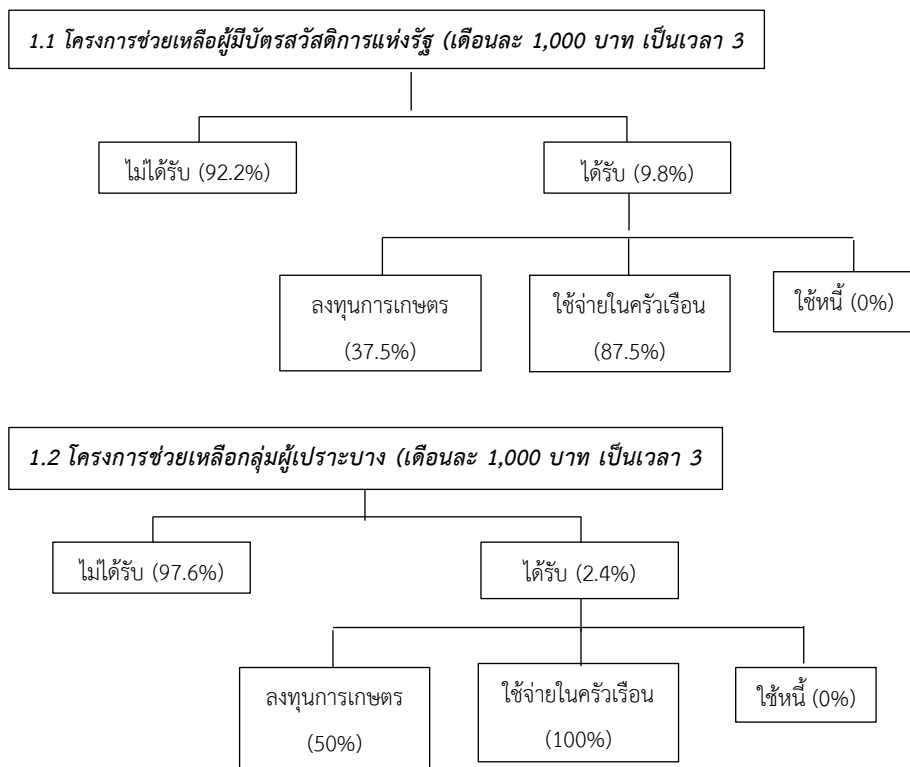
อนามัยทุกครั้งเมื่อออกจากบ้านและเข้าที่ชุมชน (ร้อยละ 100) และ ไม่ติดต่อหน่วยงานราชการ ธนาคาร ห้าง ร้าน หากไม่มีเหตุจำเป็น (ร้อยละ 97.6)

ตารางที่ 4 แนวทางการรับมือการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ของเกษตรกร (n = 82)

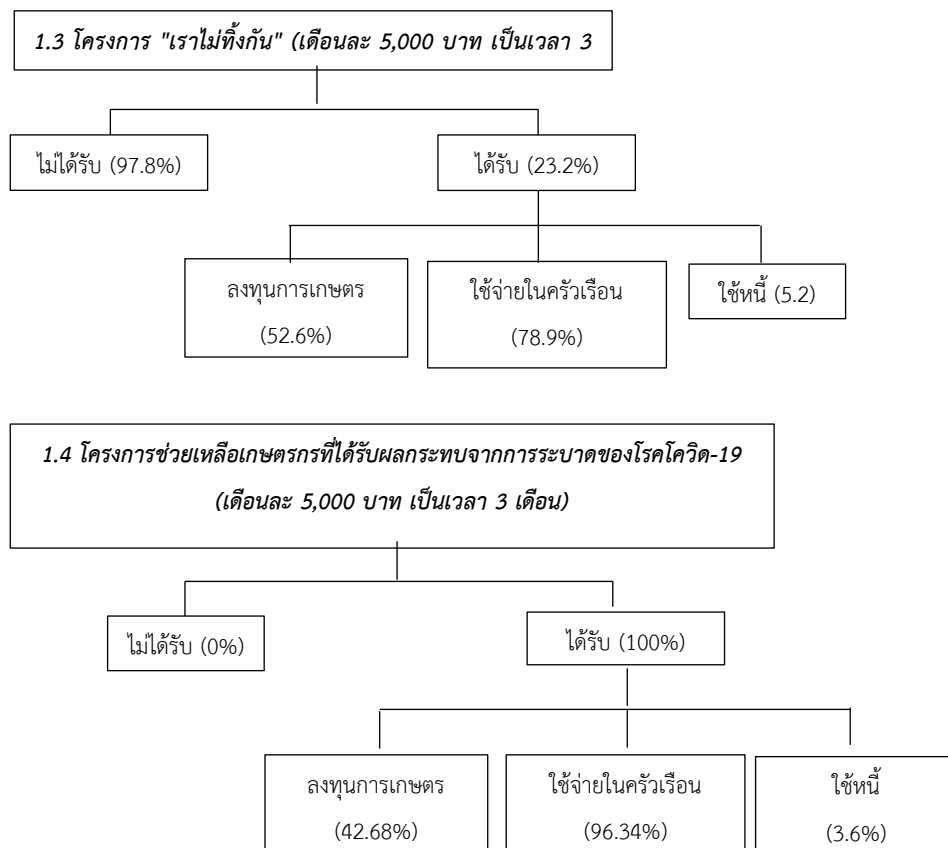
แนวทางการรับมือ	ร้อยละครัวเรือนที่ปฏิบัติ	
	ใช่	ไม่ใช่
1. การผลิตทางการเกษตร		
1) ลดการจ้างแรงงานในการดูแล ใส่ปุ๋ย กำจัดวัชพืช	35.4	64.6
2) ใช้เมล็ดพันธุ์จากปีที่แล้วแทนการซื้อเมล็ดพันธุ์	70.7	29.3
3) ปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตสินค้าเกษตรแบบปลอดภัยไม่ใช่สารเคมีเพื่อลดค่าใช้จ่ายการผลิต	39.0	61.0
2. การตลาดทางการเกษตร		
1) ปรับลดราคาผลผลิตลงเพื่อไม่ให้เกิดการเน่าเสียของผลผลิต	12.2	87.8
2) ปรับเปลี่ยนช่องทางการขายสินค้าเกษตรเป็นการขายออนไลน์	3.7	96.3
3. อาชีพนอกภาคการเกษตร		
1) หารายได้เสริม	18.3	81.7
2) เปลี่ยนอาชีพ	15.9	84.1
3) เรียนรู้หลักสูตรระยะสั้น เพื่อประกอบอาชีพเสริมหรือสร้างรายได้	19.5	80.5
4. รายได้และรายจ่ายในครัวเรือน		
1) เอาเงินเก็บออกมาใช้	62.2	37.8
2) ขายทรัพย์สิน	15.9	84.1
3) ลดรายจ่ายในครัวเรือนที่ไม่จำเป็น	58.5	41.5
4) ปลุกพืชสวนครัวเพื่อบริโภคเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน	65.9	34.1
5. หนี้สินครัวเรือน		
1) ยืมหรือกู้ยืมเงินเพิ่ม	22.0	78.0
2) ท่านเจรจาต่อรองการผ่อนผันการชำระหนี้สินกับธนาคารพาณิชย์หรือแหล่งเงินกู้	13.4	86.6
3) ใช้สิทธิตามมาตรการการช่วยเหลือของรัฐบาล	57.3	42.7
6. ด้านสังคม		
1) ปฏิบัติตามมาตรการการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) เมื่อมีกิจกรรมในชุมชน (งานบุญ งานศพ งานพิธีอื่น)	100.0	-
2) สวมหน้ากากอนามัยทุกครั้งเมื่อออกจากบ้านและเข้าที่ชุมชน	100.0	-
3) ไม่ติดต่อหน่วยงานราชการ ธนาคาร ห้าง ร้าน หากไม่มีเหตุจำเป็น	97.6	2.4

4. การได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐและความต้องการความช่วยเหลือด้านอื่นๆ

ในช่วงที่ดำเนินการเก็บข้อมูล เดือนสิงหาคม 2563 รัฐบาลมีโครงการช่วยเหลือเพื่อยุติความเดือดร้อนที่ได้รับผลกระทบจาก โควิด-19 ที่เกี่ยวข้องกับครัวเรือนเกษตรกร 4 โครงการ ได้แก่ 1) โครงการช่วยเหลือผู้มีบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ 2) โครงการช่วยเหลือกลุ่มผู้เปราะบาง 3) โครงการ "เราไม่ทิ้งกัน" และ 4) โครงการช่วยเหลือเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของโรคโควิด-19 โดยส่วนใหญ่เกษตรกรใช้เงินที่ได้รับจากโครงการเหล่านี้เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และประมาณครึ่งหนึ่งใช้เงินเพื่อการลงทุนทางการเกษตร รายละเอียดผลการศึกษาแผนผังที่ 1

แผนผังที่ 1 การได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐโครงการต่างๆ และการใช้ประโยชน์ (n = 82)

แผนผังที่ 1 การได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐโครงการต่างๆ และการใช้ประโยชน์ (n = 82)

อภิปรายผล

ครัวเรือนเกษตรกรหมู่บ้านโนนศิลา มีขนาดเฉลี่ย 4.1 คน ซึ่งมากกว่าขนาดครัวเรือนเฉลี่ยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อยที่ 3.3 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563) มีความหลากหลายของแหล่งรายได้ทั้งจากภาคการเกษตร และนอกภาคการเกษตร ได้แก่ การค้าขาย รับจ้าง และจากการส่งเงินกลับบ้านของสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานอยู่ต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ ซึ่งรายได้นอกภาคการเกษตรเป็นแหล่งรายได้หลักของครัวเรือน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Grandstaff et al. (2008) ที่ระบุว่า รายได้หลักของครัวเรือนในชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาจากนอกภาคการเกษตร โดยในปี พ.ศ. 2547 ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้จากภาคการเกษตรเพียงร้อยละ 19 ของรายได้ทั้งหมดของครัวเรือน ส่วนที่เหลือ

ร้อยละ 81 มีรายได้จากนอกภาคการเกษตร Shirai and Rambo (2017) ทำการศึกษา โครงสร้างครัวเรือนและแหล่งรายได้ของเกษตรกร หมู่บ้านหนองเบน ในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ปลูกข้าวเป็นหลัก พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้จากหลายช่องทาง ได้แก่ ภาคการเกษตร และนอกภาคการเกษตร โดยรายได้หลักมาจากนอกภาคการเกษตรซึ่งมี สัดส่วนมากกว่าร้อยละ 60 ของรายได้ครัวเรือนทั้งหมด

การแพร่ระบาดของโควิด-19 โดยภาพรวมไม่ส่งผลกระทบต่อภาค การเกษตร เนื่องจากอยู่นอกฤดูกาลผลิต โดยเฉพาะการปลูกข้าว แต่มีบางครัวเรือนที่ปลูก แคนตาลูปหรือเมล่อน ซึ่งได้รับผลกระทบอย่างมาก เนื่องจากอยู่ในช่วงการเก็บเกี่ยวและการ จำหน่าย นอกจากนี้ การแพร่ระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบต่อแหล่ง รายได้นอกภาคการเกษตร ส่งผลให้รายได้ครัวเรือนลดลง สอดคล้องกับการศึกษาของ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มุลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน มูลนิธิชีววิถี และสถาน บันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ระบุว่า ในช่วงวิกฤติโควิด-19 เกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้ลดลง เนื่องจากไม่สามารถขายผลผลิตทางการเกษตรได้ จากการปิดตลาดตามมาตรการปิดเมือง (lockdown) และข้อจำกัดของการคมนาคมขนส่ง รายได้นอกภาคการเกษตรลดลง เนื่องจากการ ส่งเงินกลับบ้านของสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานอยู่ในเมืองลดลง ร้อยละ 52.1 และส่วนคน คนตกงาน เดินทางกลับบ้านร้อยละ 4.1 เหลืออีกร้อยละ 95.9 ไม่ได้กลับบ้าน เนื่องจากหลาย ปัจจัยทั้งจากมาตรการปิดเมือง (lockdown) และกำลังรอกหางานใหม่ (The active, 2563)

แนวทางการรับมือการระบาดของโควิด-19 ของเกษตรกร ได้แก่ เอาเงินเก็บออกมา ใช้ ลดรายจ่ายในครัวเรือนที่ไม่จำเป็น ปลูกพืชสวนครัวเพื่อบริโภค เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ใช้สิทธิตามมาตรการการช่วยเหลือของรัฐบาล และปฏิบัติตามมาตรการการเว้นระยะห่างทาง สังคม (Social distancing) เมื่อมีกิจกรรมในชุมชน สอดคล้องกับผลการศึกษาของ สถาบันวิจัย สังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน มูลนิธิชีววิถี และสถาบันชุมชน ท้องถิ่นพัฒนา ระบุว่า ครัวเรือนมีการปรับตัวต่อการแพร่ระบาดของโควิด-19 โดยการลดรายจ่าย และหารายได้เสริม บางครัวเรือนเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร โดยการหาอาหารตามธรรมชาติ อาหารป่า และ ปฏิบัติตามมาตรการการป้องกันแพร่ระบาด (The active, 2563)

ข้อเสนอแนะ

1. มาตรการเยียวยาของรัฐบาล ต้องเข้าใจสภาพชีวิตและวิถีการทำมาหากินของสมาชิกครัวเรือนเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินเยียวยาต้องครอบคลุมสมาชิกครัวเรือนที่เป็นแรงงานนอกภาคเกษตรกรรม
2. ควรมีมาตรการการเยียวยา ที่เป็นการส่งเสริมศักยภาพทางการเกษตร เทคโนโลยีการเกษตร การพัฒนา ดิน แหล่งเพาะปลูก และน้ำ เพื่อมุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด
3. ทิศทางการช่วยเหลือต้องมุ่งให้เกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง ได้แก่ ฟื้นฟูความมั่นคงทางอาหาร ฟื้นฟูฐานทรัพยากร และส่งเสริมตลาดท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- กรมควบคุมโรค. (2564). สถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) มาตรการสาธารณสุข และปัญหาอุปสรรคการป้องกันควบคุมโรคในผู้เดินทาง. สืบค้นเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2564, จาก [https://ddc.moph.go.th/uploads/ckeditor2/files/1\)%20%E0%B8%A7%E0%B8%B4%E0%B9%80%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%B0%E0%B8%AB%E0%B9%8C%E0%B8%AA%E0%B8%96%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%93%E0%B9%8C%20covid%20\(15%20%E0%B8%A1%E0%B8%8464cp\).pdf](https://ddc.moph.go.th/uploads/ckeditor2/files/1)%20%E0%B8%A7%E0%B8%B4%E0%B9%80%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%B0%E0%B8%AB%E0%B9%8C%E0%B8%AA%E0%B8%96%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%93%E0%B9%8C%20covid%20(15%20%E0%B8%A1%E0%B8%8464cp).pdf)
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2563). การปรับปรุงทะเบียนเกษตรกร. สืบค้นเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2563, จาก <http://farmer.doae.go.th/>
- คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์วุฒิสภา. (2563). รายงานการพิจารณาศึกษาเรื่องผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจไทย จากโรคติดต่อเชื้อโคโรนาไวรัส (COVID-19) และข้อเสนอแนะเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาภาคเกษตร ภายใต้แผนยุทธศาสตร์ชาติตามสถานการณ์. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2563, จาก https://www.senate.go.th/document/mSubject/Ext85/85843_0001.PDF
- จิตเกษม พรประพันธ์, มณฑลธิ กปิลกาญจน์, นันทินิตย์ ทองศรี และ พรชนก เทพขาม. (ม.ป.ป.). **กิจการเสี่ยงและมาตรการดูแลภายใต้ผลกระทบของ โควิด-19.** สืบค้นเมื่อ 15

พฤศจิกายน 2563. จาก, https://www.bot.or.th/Thai/ResearchAndPublications/articles/Pages/Article_30Apr2020.aspx

ณัฐภรณ์ หลาวทอง. (2559). **การสร้างเครื่องมือการวิจัยทางการศึกษา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มณฑล กปิลกาญจน์, พรชนก เทพขาม, นันทนิตย์ ทองศรี และ พัชยา เลาสุทแสน. (ม.ป.ป.).

ผลกระทบโควิด 19 ต่อตลาดแรงงานไทย. สืบค้นเมื่อ 1 ธันวาคม 2563, จาก https://www.bot.or.th/Thai/ResearchAndPublications/articles/Pages/Article_12Oct2020.aspx

ละเอียต ศิลาน้อย และ กันทิมาลย์ จินดาประเสริฐ. (2562). การใช้มาตรฐานค่าในการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ การโรงแรม และการท่องเที่ยว. **วารสารบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี**, 8(15), 112-126.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2563). **รายงานผลการสำรวจ ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน พ.ศ.**

2563 ทัวราชอาณาจักร. สืบค้นเมื่อ 21 เมษายน 2564, จาก http://www.nso.go.th/sites/2014/DocLib13/%E0%B8%94%E0%B9%89%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%AA%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%84%E0%B8%A1%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%82%E0%B8%B2%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%8A%E0%B8%B2%E0%B8%81%E0%B8%A3/%E0%B8%82%E0%B9%89%E0%B8%AD%E0%B8%A1%E0%B8%B9%E0%B8%A5%E0%B8%9E%E0%B8%B7%E0%B9%89%E0%B8%99%E0%B8%90%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%A7%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%99/2563/full_report.pdf

โสมรศรี จันทร์ตัน, ณรงค์ฤทธิ์ อุดลยฐานานุกิตต์, อัจฉนา ลำซ้ำ, ลัทธพร รัตนวรารักษ์, บุญธิดา เสี่ยมเนตร และ ชนกานต์ ฤทธินนท์. (2563). **ครัวเรือนเกษตรกรไทยในวิกฤติโควิด-19**. สืบค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2563, จาก https://www.pier.or.th/wpcontent/uploads/2020/05/aBRIDGEd_2020_011.pdf

- Grandstaff, T. B., Grandstaff S., Limpinuntana, V., & Suphanchaimat, N. (2008). Rainfed Revolution in Northeast Thailand. **Southeast Asian Studies**, 46(3), 289-376.
- Shirai, Y., & Rambo, A. T. (2017). Household structure and sources of income in a rice-growing village in Northeast Thailand. **Southeast Asian Studies**, 6(2), 275-292.
- The active. (2563). **เปิดผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมของโควิด-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยในชุมชนเกษตรกรรม**. สืบค้นเมื่อ 21 เมษายน 2564, จาก <https://theactive.net/data/public-forum-20200623/>
- Yamane, T. (1967). **Statistics, An introductory Analysis**. (2nd ed). New York: Harper and Row.